

„Ogar!“ hüüdis Molotov. „Sest on see, et surnud ei sõdi.“

„Kust meie seda teame? Või arvate teie, et sõda kestab ainult seni, kui on kahurid? Aga hiljuti ju polnud neid, sõjad aga olid. Sellepärast jätame surnud nende kahuritega rahule. Meie ei tea neist midagi. Me ei tea isegi seda, kas me ehk lõpuks ometi üles ei tõuse.“

„Lollus!“ hüüdis Molotov ja jõi nagu südame-täiega.

„Lubage, lubage,“ rääkis Kulebjakov. „Tähendab — surmale ei maksa loota. Aga millele siis? Millele?“ Ta ootas natukene aega, et üldist tähelepanu võita, ja langetas siis oma vastuse nagu raske sepavasara alasilale: „Hävituse maksimumile. Mõistate? Maksimumile!“ Ta toonitas iga silpi eraldi nagu hiljuti klassis õpilaste ees. „See on kõik. Lühike ja selge, eks? Aga mis see tähendab, see maksimum nimelt? Mis ta on? Teab teist keegi? Ei? Mina ka mitte, veel mitte. Tean ainult niipalju kindlasti, et kui on käes see maksimum, siis on rahu, igavene rahu. Maksimum...“

„Maksimum! Meie maksimum on maakera puruks põmmutamise!“ hüüdis Molotov vahele.

„Ai, ai, ai!“ kõõksus Voitinski toolil seljakile laskudes. „Maakera puruks! Maksimum puruks! Geniaalne lollpea! Jumala eest, geniaalne! Vastu kuud! Vastu päikest! Suure Herkulese tähtede poole!“

„Lubage, lubage,“ rääkis Kulebjakov, „see pole loogiline.“

„See on loogiline,“ vaidles Molotov vastu ja pöördudes Indreku poole, ütles ta:

„Meie kõik oleme purjus nagu sead Chikago tapatallis, sest surm paneb seagi purju; teie olete ainuke kaine; sellepärast öelge: kas on loogiline, et maakera kogu krempliga puruks, kui on maksimum? Ei või ja?“

Aga Indrek ei osanud maksimumi otsustada ja sellepärast ütles Molotov:

„Ainuke kaine ja seegi idiot, ei tea sedagi, kas on maksimum, kui lendame kogu krempliga vastu taevast.“

„Lubage, lubage, ma seletan,“ rääkis Kulebjakov, kes ei pääsenud oma nõrga häälega kuidagi esile.

„Mis seal veel seletada,“ karjus Molotov, „puruks ja valmis! Maksimum!“

„Puruks ja valmis! Maksimum!“ kõõksus Voitinski ja matsutas suud.

„Ja selleks pole kuigi palju vaja,“ seletas Molotov. „Võib-olla peotäis mulda, kamalutäis ainet, rusikasuurune tükk aatomeid, need lahustada, ja valmis! Aatomiga purustame maakera, tolmukübemega saavutame inimesele igavese rahu. Räägin ma tõtt?“

„Tõtt, Aleksei Aleksejevitš,“ kõõksus Voitinski. „Tolmukübemega vastu taevast!“

„See ei ole lahendus, see ei ole tõelik lahendus,“ rääkis Kulebjakov. „Teie unustate tõelise inimese, psühholoogilise inimese. Rahu polegi fakt, vaid psühholoogiline fiktsioon. Aga maakera on fakt, tema purustamine on fakt. Meie, kes me rahu eest võitleme, ei otsi fakti, vaid fakti võimalust. Mõistate? ainult paljast võimalust! Meie ei mõtle rahuteostamiseks maakera õhku lasta, kuigi me ükskord seda suudame, sest sellega ei saavutaks meie rohkem, kui et kosmoses oleks üks surnuaed rohkem. Meie tahame leida ainult võimaluse, meie tahame, et a priori oletatud ükskõik missugused vastased, sõdivad pooled, peaksid arvestama võimalust, et teine võib ta ühes makeraga hävitada. Mis te arvate, kas julgeks keegi veel teise kallale minna, kui see meeleheitel aetuna võiks purustada kogu selle poripiisa, mida nimetame emakeseksmaaks? Muidugi ei julgeks. Vastased võivad olla niisugusel juhul suuruse ja jõu poolest nagu maakera ja üksik aatom, ometi oleksid nad siis ühesugused, ühetugevused. Mis siit järgneb? Suur- ja väikeriikide, suur- ja väikerahvaste küsimus oleks korruga lahendatud. Veel enam: oleksid lahendatud ka majanduslikud keerdküsimused. Sest kus oleks see vabrikant, kes ei hoolitseks oma tööliste eest ja ei jagaks nendega oma sissetulekuid, kui iga tööline, kelle õigust rikitud, võib ta kogu tema krempliga hävitada. Ma too-

nitan: õigust rikutud, sest õigus on siin peasi, muidu ei saa. Kui tööline ei austa õigust — aga tööline austab õigust, sest inimene austab ikka seda, mis tal puudub — kui aga tööline ometi ei austa, siis võib ju vabrikant omalt poolt maakerale miini alla panna või aatomid oma peos puruks litsuda, nagu seda nii kujukalt väljendas Aleksei Aleksejevitsš. See oleks lõpp. Aga inimene ei taha lõppu, ka tööline ei taha, inimene tahab olla igavene. Minu mõtet loogiliselt edasi arendades näeb igauks, et õiglus hakkab siis maksma mitte ainult rahvaste peres ja ekspluateerijate ning ekspluateeritavate vahel — õigem, need mõisted kaovad siis ja neid sõnu ei tunne enam ükski keel maailmas — mitte et kaoks ainult rahvusvaheline ja isikusuhteline ekspluatatsioon, vaid õiglus pääseb troonile ka koolis ja kodus. Omavolile ja jõhkrale ning julmale vägivaldale pannakse igal pool piir palja oletatava võimalusega, et kogu see maakera krempel võib vastu taevast lennata ka kõige abituma käe läbi, kui temale tehakse liiga. Abielus kaob pettus, tuttavate ja sõprade vahel vale, sest keegi ei karda enam tött rääkida, tött mõelda, töepäraselt elada, sest igauks on ülemuse kui ka seltskonna vastu küllaldaselt kaitstud. Siis on pimedade keskaja tõeline lõpp.“

„Tähendab, kui õpilane on idioot ja mina ütlen talle: „tainapea“, siis võib ta mulle vastata maakera purukspõmmutamise?“ küsis Molotov.

„Võib,“ vastas Kulebjakov.

„Suurepärane!“ kõõksus Voitinski suud matsutades. „Tainapea ja maksimum! Ai, ai, ai!“

„Aga kuis on lugu heererote, botokuudide ja samojeedidega?“ küsis Molotov, „neid õpetame ka maakerale miini alla panema?“

„See küsimus pole õieti esitatud,“ ütles Kulebjakov. „Siis ei ole maakeral enam sakslasi, inglasi, venelasi, neegreid, botokuude ega samojeede, vaid siis elab siin ainult inimene, lihtsalt inimene, mõistate? Tänapäev on inimene ori, ka kõige vabam on ori, aga siis on ta vaba, ja iseseisev. Ja nagu me praegu oma

kultuuri jagame metslastega — mõelge ainult: piiritus ja piibel, puss ja püss, — samuti jagame teda siis inimestega. Aga me teeme rohkem: me hakkame metslastelt omandama ka nende kultuuri. Olete teie kuulnud, et Kordiljeeride ja Amazoni ümbruses leidub nõndanimetatud barbareid, kes tunnevad mürke, millest saksa professoritel pole aimugi. Neil on niisugust imelist ainet, et seda sisse andes võib täpselt määrata, kas inimene sureb tunni, nädala, kuu või aasta pärast. Pealegi sureb ta nõnda, nagu sureks ta päris loomulikku surma. Meie professorid ei leia mürgijälgi, mõistate? Ei leia! No mis te ütlete, on see kultuur või mitte, kui inimene sureb loomulikku surma meie poolt määratud tähtajal? Nagu mõni hea põrgumasin, mis plahvatab õigel ajal. Ma küsin: on see kultuur?“

Keegi ei vastanud, kas see on kultuur või mitte, sest teistel kõigil olid valjemad hääled kui Kulebjakovil ja sellepärast ei kuulanud teda keegi. Kuulas küll Indrek, aga tema oskas ainult kuulata, mitte vastata. Kuulas ehk ka Koovi, aga tema kuulas nagu nõnda, et ta ei pannud tähelegi, mida ta just kuulas. Sellepärast ei olnud ka temast vastajat. Aga Kulebjakov ei andnud alla, tema sundis end kuulama. Vastust oma küsimusele ei saanud ta siiski, selle asemel küsis temalt Molotov:

„Aga kui mõni elusttüdinu põmmutab enesetapmiseks maakera õhku, mis siis?“

„Siis ei ole enam enesetapjaid,“ vastas Kulebjakov, „sest enesetappe põhjuseks on majanduslik kitsikus, õiguse tallamine, tõe tallamine, võimatus endas peituvat tõe absoluutselt väljendada, tött teostada. Aga need põhjused on siis kõrvaldatud.“

„Aga mis saab siis jumalaga ja usuga?“ küsis Slopašev.

„Need kuulutatatakse iseseisvaks ja täieõiguselisiks, nii-öelda autonoomseiks ja vabastatakse eestkostmisest ning hooldamisest,“ vastas Kulebjakov.

„Mis?!“ möirgas Slopašev. „Jumal vabastatakse eestkostmisest? Jumal saab iseseisvaks, autonoomseks? Mis see siis tähendab?“

„See tähendab, et jumal on olnud ja on veel praegugi hoolealune, eriti õigeusklik jumal. Katsuge teda kuidagi puudutada, siis näete, mis sünnib. Liigutab jumal ise kätt või jalga? Ilmuvad tema inglid kustki? Ei, vaid ainult papid, politsei ja sandarmid, ning oletegi pogris. Tähendab — hooldajad! Siis veel: jumal on ikka olnud seotud usuga, usk jumalaga. Aga ütlege ometi, mis on neil kahel teineteisega tegemist? Kirjutatud on: kui usute, tõusevad mäed, aga kuski pole öeldud: kui usute jumalasse, tõusevad mäed. Usk, tähendab, tõstab mäed iseseisvalt, mitte jumala abiga. Aga milleks neid kahte siis kokku neetida? Ei ole tähtis, mille või kelle nimel usutakse, peaasi, et te tõesti usute. Hiinlane näiteks kannab oma jumalat taskus, aga ometi on tema usk suuri imesid teinud: Hiina müür, siid, opium, viissada miljonit jne. jne. Mina, näiteks, usun millegi pärast väikese kirju kivi sisse. Leidsin ta mõni aasta tagasi Bretagnes mere äärest. Sest niipea kui teda seal nägin, tundsin kohe: siin on see, mida ma usun, mis mu usku kinnitab. Ühe minu sõbra usu kinnituseks on tema vanad kalossid, muidugi teatud põhjustel. Teie naerate? Jumala eest, auklikud kalossid, ja neid kannab ta alati paberissemässitult kaasas. Nõnda et siis ei takista enam keegi inimest uskumast ükskõik millesse, ainult üks on tähtis: et ta usub, sest muidu ei tõuse mäed.“

„Aga kuhu jääb siis lunastus?“ karjus Slopašev.
„Inimene ootab lunastust.“

„Kui inimene võib maakera õhku lasta, mis lunastust tal siis veel vaja on!“ ütles Molotov. Ja Indreku poole pöördudes lisas ta juurde: „Kuulete, inimesed täis kui sead, aga nõuavad lunastust.“

„Maakera ei puutu inimesse,“ rääkis Kulebjakov, „sest maakera on juhuslik nähtus, inimene aga igavene. Usk teeb igaveseks. Aga maakera ei usu ju. Või arvate, et ka maakera usub, mis?“

„Ai, ai, ai!“ kõõksus ja kõhis Voitinski heal meel. „On see vast sünnipäev! Tapavad naeruga! Maakera usub! Kas kuulete, härra Paas!“ pöördus ta Ind-

reku poole, sest teised ei pannud teda tähele. „Maakera usub! Credo quia absurdum est! Usk võtab planetaarsed mõõdud! Kosmilised, mõistate?“

Ta matsutas suud, nagu oleks ta imestusest keeletu.

„Kõik peavad uskuma, kui nad tahavad midagi teha, ja kes suurt tahab teha, peab suurt uskuma,“ jätkas Kulebjakov.

„Mina ei usu!“ karjus Molotov ja virutas klaasi lauale kildudeks.

„Siis te ei tee midagi,“ vastas Kulebjakov.

„Teen!“ karjus Molotov. „Teen mõistusega, teen teaduse abil.“

„Siis usute mõistust, usute teadust,“ ütles Kulebjakov. „Kõik peavad uskuma. Isegi jumal, kui ta on olemas. Kuulete: kui ta on olemas, sest mina ei ütle mitte, et ta on, mul pole tarvis seda öelda, sest jumal on minule kõrvaline isik...“

„Krepostitud ateist!“ piiksus Voitinski ja matsutas suud.

„Lori!“ vastas talle Molotov. „Käib lauakirikus, veel mitu korda aastas.“

„Pange tähele: isegi jumal, kui ta on olemas,“ jätkas Kulebjakov, „või kui ta kord oli ning lõi selle ja kõik teised ilmaked. Jah, isegi jumal pidi uskuma, kui ta asus maailma loomisele. Ja jumala ning inimese suhtes polegi muud vahet kui usu kõvadus, sest kui jumal on tõesti olemas ja kui ta lõi selle või mõne teise maailma, siis pidi tal olema harukordselt kõva usk. Temal pidi olema absoluutne usk, mõistate. Niisugust usku pole olnud veel ühelgi inimesel, sest muidu oleks ka tema mõne maailma loonud...“

„Kust teie seda teate, et ta ei ole?“ küsis Molotov käriseva häälega. „Kes on teile öelnud, et inimene pole ühtegi maailma loonud? Kust raamatust te selle leidsite? Aga mis siis, kui inimene ongi kõik loonud ja kui pole jumalat ega midagi muud selletaolist. On ainult inimene ja tema ilmutub kord kui jumal, kord kui inimene, kord kui loom või lill, kalju või meri? Ini-

mene on ju igavene, ütlete. Mis võime siis meie temast teada. Kümme miljonit aastat tagasi uskus võib-olla inimene nii kindlasti, et lõi uued maailmad, ja sada miljonit aastat edasi usub ta ehk nii kindlasti, et hävitab kõik palja usuga. Mõistate — palja usuga! Ainult iseennast ei või ta hävitada, kui ta on igavene, sest muidu peaks võima ka jumal iseenda hävitada, kui ta on olemas.“

„Lubage mulle üks küsimus,“ möirgas Slopašev. „Üks väike küsimus. Teie ütlete: jumal pidi uskuma, kui ta lõi maailma. Aga kas jumal ka siis pidi uskuma, kui ta lõi inimese? Kas pidi, vastake?“ karjus ta ja vahtis Kulebjakovile üle laua otsa.

„Kuis siis muidu,“ vastas see.

„Aga inimene võib ka ilma usuta teisi inimesi luua,“ muristas Slopašev nüüd, „sellest näete: inimene on vägevam kui jumal.“

„Ükski inimene pole esimest inimest loonud,“ ütles Kulebjakov, „ja vististi ei loo ta ka viimast, sest sellegi loob jumal oma usuga.“

„Pidage, pidage!“ karjus Slopašev nüüd, nagu oleks tal äkki midagi meelde tulnud. „Teie ütlete: usuga. On siis jumala usk inimese suhtes nii kindel? Aga miks siis inimene kurja tegi, miks langes ta patu sisse, kui jumal temasse kui oma loominguusse nii kindlasti uskus? Inimene poleks võinud eksida, kui jumala usk poleks kõikuma löönud. Tähendab: mitte sellepärast ei võtnud kuri võimust, et inimene ei uskunud jumalasse, vaid et jumal ei uskunud inimesse. Jumal küll lõi inimese, aga ise temasse ei uskunud ja nõnda langes inimene. Sest kuis sa ei lange, kui keegi sind enam ei usu! Teine inimene inimest niikuinii ei usu ja kui ka jumala usk lööb kõikuma, siis on otsas. Ja teate, kes uskus inimesse? Kurat uskus, tema uskus kalju-kindlalt ja nõnda tegi inimene, mis tema tahtis. Inimene teeb ikka selle tahtmist, kes temasse usub, sest tema ei või muidu elada, kui temasse peab keegi uskuma. Ja teie teate, mis jumal tegi, kui ta nägi, et kurat usub kindlamini inimesse kui tema? Ta sündis

neitsist ja suri ristipuus. Nõnda tõendas ta iseendale, inimesele ja ka kuradile, et temal on kindlam usk kui ühelgi teisel. Sest kurat pole kunagi ilma tulnud ega ristipuus või mõnel muul viisil surnud. Aga ometi oleks võinud ka tema seda teha. Oleks lihtsalt tulnud ja sündinud kas või mõnest kolmehambaga nõiamoorist ja oleks lasknud enda, ütleme, kas või hobusevargana jooanud talumeeste poolt surnuks materdada, et aga oleks olnud surnud ja võinud siis öelda: näete, mis te tegite jooanud peaga: te peksite oma kuradi surnuks. Aga seda pole kurat kunagi teinud, mitte kunagi! Ainult jumal tuli ja suri, et uuesti uskuda kõikumatult inimesse, uskuda nõnda, et usust tekiks armastus. Nimelt armastus! Harilikult tõuseb usust ikka kurjus ja viha, aina kurjus ja viha, otse vana õelus ise. Aga jumala usust ristipuus tõusis armastus — see on kõik! Mõistate? Armastus inimese vastu. Surnust tõusis armastus! Mitte et inimene peaks olema usklik, et tema peaks olema kristlane, muhameedlane või pagan, et ta peaks olema hea, aus, tõearmastaja, õiglane, vaid sellest on küll, et ta on inimene. Mõistate? Ainult inimene, ei muud midagi! Uskuge ja armastage inimest! Ole sa variser või tõlner, Magdaleena või Maria, süütu lapsuke või röövel ristisambas, inimene oled ikka ja jumal usub sinusse ja armastab sind. Nõnda on lugu jumala usuga! Inimest peab uskuma, inimest peab armastama!“ möirgas Slopašev, nagu tahaks ta seda kogu ilmale kuulutada. „Ja kui jumal alati oleks nõnda uskunud inimesse nagu ristisambas, siis...“

Siin kohal karjus mitu häält korruga Slopaševile vahele ja nüüd algas hirmus sõnasõda inimese ja jumala pärast, „kes võib-olla on või oli olemas,“ nagu Kulebjakov toonitas. Indrekul polnud võimalik ära oodata, kumb oma usuga lõplikult alla jääb, kas inimene või jumal. Tema kui õpilane pidi tasahilju lahkuma, sest kesköö oli ligi. Kui ta järgmisel päeval katsus härra Koovilt vaidluse tulemusena üle järele küsida, ütles see muiates:

„Teisse on ka see vene jumal ja inimene kinni hakanud,“ ja lisas tõsisemalt juurde: „Mis te tühja oma kallist aega niisuguste asjadega raiskate. Jätke jumal rahule. Tema ei puutu teisse, mis siis teie temast tahate. Teie pole teda ju loonud, tema oli enne teid olemas. Tema pole ka teie sünnis süüdi, teil on omad vanemad. Ja see joobnud inimeste igavene inimene... Kust meie teame, on inimene igavene või mitte! Need kõik on ainult suured sõnad ja tarvilikud neile, kes midagi ei tee. Sest kuidas võib nii suurte sõnade juurest tegudele asuda! Iga tegu tundub nende kõrval nii tühisena, et ei maksa midagi teha. Las olla parem nagu on ja räägime purjus peaga suuri sõnu edasi. Ei ole mõtet sureliku heaks näppugi liigutada, kui inimene on igavene. Surelikul võime sandarmi saabastega talata, kui igavene kõnnib jumala kaenlas. Milleks uskuda ja armastada tegudega surelikku, kui me sõnadega võime uskuda ja armastada igavest! Eks ole nõnda? Pealegi on see viimane palju kergem kui esimene. Rüüpad klaasist ja usud ning armastad. Sureliku häda ja viletsus, see on hoopis teine asi, hoopis teine. Seda on raske uskuda, veel raskem armastada, palju raskem.“

Aga Indrek tundis, et Koovi sõnad olid temale praegu võõrad. Ka teda huvitas igavene palju rohkem kui ajalik ja surelik. Nii hea oli uskuda ja igatseda midagi igavest. Ja ta võttis nõuks seda otsida ning tema jälile saada, kuigi härra Koovi teda selles põrmugi ei taha aidata. Aga varsti pidi ta taipama, kui vihane võitlus kestab igavese ja ajaliku vahel iga inimese südames, ka tema omas. Tulid sootuks igapäevased ja üürikesed asjad, ometi surusid nad igavesed kõrvale, nagu poleks neil inimese elus vähimatki mõju.

XXVII.

Linna oli nimelt asunud tsirkus ja see köitis kõigi meeled. Eriti suureks paisus põnevus, kui algasid maadlused, millest osa võtma oli ilmunud ka Lurich. Isegi härra Maurus kaotas nüüd silmanähtavalt tasakaalu. Kuna tal endiselt oli viisiks õhtueine ajal söögituppa ilmuda ja seal kasvandikkudele praktiliselt kui ka teoreetilist eluküsimust juhatus jagada ning neid kõrgemaile aadetele virgutada, siis ei võinud ta nüüd muidu, kui pidi ka tsirkuse üks ja teine kord kõne alla võtma. Ühes niisuguses kõnes, mille lõpetas eesti keeles, ütles ta nõnda:

„Aga nüüd räägin teile, kes te mind mõistate, et ka meil on sündinud oma vürst Taaveti kojast. Betlemma täht on meil paistma hakand ja tema sära ulatab kaugemale üle kodumaa. Teie mõistate, kellest ma räägin, ja kes tsirkusepiletit tahab saada, see tulgu härra Mauruse juure — tema saab nad odavamalt. Härra Maurus saab ikka odavamalt, sest tema ostab palju. Härra Maurus estab iga õhtu, sest tema tahab meie vürsti näha, kes on tulnud Kalevi kojast ja lööb maha kõik Moabi kuningad ja vürstid. Ükskord oleme ka meie mehed, kelle vastu ei saa keegi. Oo, meil on mehi, las me aga hakkame! Ja me hakkame, härra Maurus teab seda... Nii et, kes soovib, see tulgu minu juure, mina saan poolmuidu. Härra Maurus ei ütle mitte oma poistele: tooge raha, ma tahan teile tsirkusepiletid osta, sest seal sõidetakse ratsa ja seal kõnnib üks alasti naine traadil, roosa vihma- või päevavari käes; ei, seda härra Maurus ei ütle, sest tema teab, tema poistel on vaesed vanemad, kel on vähe raha, nemad ei või ratsa-

sõidu ja alasti naise vaatamise eest niipalju maksta; vaid härra Maurus ütleb: kes tahab meie oma Betlemma vürsti näha, meie oma mõõka näha, mis toodud soome sepalt meeste mahaniitmiseks, see tulgu. Ja kui on mõni, kel pole niigi palju raha, et võiks korragi näha meie oma vürsti, kes on vürstide vürst, siis tulgu ka see härra Mauruse juure ja öelgu: härra Maurus, minu isa ja ema või papa ja mamma, nagu kellelgi on, sest meie oleme üks halb ja jumalakartmata rahvasugu ja ei ütle mitte isa ja ema, vaid papa ja mamma, nagu teevad sakslased, kelle sabarakkusid meil palju, mida igäiks peaks häbenema — jah, las niisuke vaene tuleb ja ütleb härra Maurusele — tulgu üksi, tulgu salaja, kui ta häbeneb teiste ees oma isa ja ema, mitte papa ja mamma vaesust, tulgu ja öelgu ilusasti ja viisakalt (härra Maurus näitas, kuidas tullakse ja öeldakse viisakalt): „Härra Maurus, minu isa ja ema oleksid väga kurvad, kui ma ei läheks tsirkusse meie Aaroni keppi vaatama, aga ometi pole mul piletiraha; sellepärast palun ma teid, härra Maurus, kas te ei võiks mulle osta ja raamatusse kirjutada, nii et kui ma koju lähen ja sealt raha toon või kui isa linna tuleb, siis maksame kõik ilusasti ja ausalt, sest minu vaesed vanemad ei taha mitte, et nende poeg läheks võõra rahaga tsirkusse eesti vürsti vaatama.“

Tulemuseks niisugusele selgitusele, mis ei jäänud ainukordseks, oli see, et õpilased käisid karja kaupa tsirkuses, karja eesotsas härra Maurus ise. Muidugi ei käinud ainult eestlased, vaid ka muulased, needki sagedasti härra Mauruse provotseerituna, sest ta ütles:

„Las lähvad ka nemad ja näevad, mis mehed meie oleme, las näevad ja räägivad, sest meie mehe nimi peab olema kõigi suus. Las teavad, et sakslased on meid söötnud seitsesada aastat aganatega, aga ometi ei võinende mehed seista meie mehe ees. Mis on, kui me teist seitsesada aastat sööksime jumalavilja? Kas meil ei või siis olla oma Luterus, Goethe või Schiller? Kui loomatoit on annud meile kõige suurema rammu — loomatoit annab ikka suurema kui inimesetoit.

sest ükski mees ei saa härja vastu, kes sööb kõlkaid, heinu ja aganaid — jah, kui me aganatega saime suure rammu, siis leivaga saame suure vaimu. Ja nagu käib kõigist üle eesti ramm, nõnda peab ka kõigist üle käima eesti vaim, kui oleme seitsesada aastat söönud jumalavilja.“

Aga varssi härra Maurus pidi nägema, et kergem on kuradit välja kutsuda kui Beetsebuli minema kihutada. Tsirkus hakkas õpilaste meeltesse kinni, nagu oleks lõhnas, mida ta siin tundis, ja muusikas, mida kuulis, pisut igaviku-hõngu ja helinat. Tsirkuses hoovas mingisugust seletamatut uima, mis pani poisid nagu purju. Indrekki aimas seda uima, kuigi oli seal käinud ainult mõned korrad. Esimesel korral läks ta härra Mauruse kingitud piletiga tingimusel, et ta võtab kaasa härra Voitinski ja kaitseb teda rahvamurrus, et see teda vaimustushoos ära ei tallaks, sest härra Maurus ei võinud muidu, kui pidi maksu mis maksab ka Voitinskiile näitama eesti vürsti.

Juba tsirkuses endas muutus härra Mauruse seisukord sagedasti raskeks, sest teda ümbritsevad poisid sattusid sedavõrt vaimustusse, et kisal ja käral polnud lõppu ega piiri. Küll oli härra Maurus neile aegsasti mitmel korral seletanud ja ka demonstreerinud, kuidas hästikasvatatud ja haritud inimene avaldab tsirkuses oma kiitust, aga poistel ei jäänud see kuidagi meelde, nagu arvaksid nad, et milleks tsirkuses inimesel see hea kasvatus ja haridus, sinna minnakse ju loomade kasvatust ja haridust vaatama. Ei aidanud isegi ähvardus, et tulevikus pääsevad tsirkusse ainult need, kes vaimstuvad haritult ja avaldavad kiitust viisakalt, s. t. plaksutavad käsi ja sedagi nõnda, et pahema käe peopesa puutuvad parema käe sõrmeotsad, mitte aga kogu peo, millest sünnib pauk, nagu lööks mõni mats paberrossiotsa pitsist või monopolipudelilt korki. Härra Maurus tõusis kord isegi puupõhjaga toolile püsti, et kõik, kes lauas istusid, ulatuksid nägema, kuidas plaksutab tsirkuses oma käsi haritud ja hästikasvatatud ini-

mene. Aga ta näitas nagu pimedatele ja rääkis kurtidele, sest kui ta järgmisel õhtul oma poisikarja keskel istus, siis sündis niisugune mürgeldamine, et hoiu peaaegu politsei eest. Ja kui härra Maurus viimaks oma ähvardust hakkas teostama ja poisse üldse enam tsirkusse ei lubanud, siis kadusid need kodunt ja pugesid galeriile, kus oli odav ja kus võis karjuda niipalju kui süda kutsub, ilma et keegi tuleks vaigistama, ning kust ei leidnud sind keegi pagan, nii et võisid pärast härra Maurusele valetada, mis aga heaks arvasid. Kui muidu raha ei jätkunud, siis müüdi raamatud bukinistile, aga tsirkuse kassa pidi oma osa saama.

Suur vaimustus ei piirdunud ainult tsirkusetelgiga, vaid tema saatis poisse kogu linnas, ka koolimajas, isegi tunnis, nagu oleks kõik kohad täis joovastavat uima. Maadlemine ja igasugune rammukatumine või -näitamine muutus igapäevase elu a-ks ja o-ks. Kui tänini peasjalikult ainult Sikk oli tagunud rusikatega oma rinna- ja käsivarrelihaseid, „pumbanud“ voodiotste, toolide ja laudade vahel ning tõstnud toole tugedest ühe käega, hoides neid põikloodis, siis tegi seda nüüd juba peaaegu terve asutis, Indrekki tegi. Võib-olla, kui tsirkus oleks kauemaks linna jäänud ja maadlused kauemini kestnud, siis oleks ehk härra Maurus isegi viimaks hakanud oma vanu lihaseid proovima, kuna härra Koovi tegi seda juba nüüdki paar korda, tegi küll naljatades, aga ikkagi tegi — nii kaugemale levis tsirkuse uim.

Suurimaks toreduseks muutus nüüd tugev turi ja kael, nii et, kui käpuli laskud, siis ükski ei jõuaks su pead maha suruda, kaela kõverdada ja et võimalik oleks maadeldes silda teha, sest sillategemine ja dopeltnelson olid nädalate kaupa nõnda moes, et mõni mees oleks vabal ajal elanud rohkem selili ja pooksil kui püsti ning nelsonita. Ka Indrek käis hulga aega pondunud kaelasoonte ja paisunud musklitega. Pea tundus raskena, segasena ja tuimana, nagu see polekski tema oma pea, vaid mõni lähker, milles loksus hapu-
piim. Kõrvad õhetasid öösi, sest mis maadleja sa oled,

kui su kõrvad ei õheta nagu Lurichil. Mitte just, et Indrek ise nõnda oleks arvanud, vaid nii-öelda ümbrus, seltskond, ühiskond surus talle oma eluvaated peale, öeldes: mees ei pea olema ainult pikk, vaid ka tugev, ja Indrek tahtis näidata, et ka temasugusel pikal võib olla rammu, nagu oleks ta kasvanud loomatoiduga, mis teeb härra Mauruse arvates tugevaks.

Maadlused lõppenud, kestis rammuvaimustus küll veel hulk aega edasi ja nii mõnigi põlvesilm ja küünarnukk purunes kõval puupõrandal, aga pikkamisi andis üldine pinevus järele ja rammukasvatamine ning -katsumine jäi mõnele üksikule valitule. Selle uima lahustumist edendas suuresti väike ja tühine sündmus.

Peale jõulusid tuli seitsmendasse klassi uus õpilane, nimega Pajupill. Ta oli tõmmu, loperguse näo, kandilise otsaesise, lopsakate huulte, tugevate hammaste, paksude juuste ja lüheldase jändriku kasvuga aastat seitse-, kaheksateist vana. Kandis halli palitut, mille rapatitel heledad neljanurgelised laigud, mis tõendasid, et siin oli midagi olnud, mis nüüd puudus. See oli nimelt kroonugümnaasiumi õpilase palitu, mille rapatitelt eemaldatud sellekohased seaduslikud tunnused. Ka Pajupilli pluus ja püksid tuletasid meelde kroonu õppeasutist, kus nende omanikule oli pandud sulg sappa. Pikkamisi oli täitunud seaduslik karikas, kuni tõsis üle ärarte. Oli mitmel korral hoiatatud, oli andeks antud, aga lõpuks ometi pidi ulualust otsima härra Mauruse inimesarmastuse asutises.

Milles oli seisnud Pajupilli süü, keegi ei teadnud seda õieti. Tema ise rääkis mingisugustest raamatutest, keelatud kirjandusest, rahvuslikust vaimust, pilkesalmidest ülemuse, usu ja isegi jumala kohta. Ühesõnaga — Pajupill oli vänge poiss, kui uskuda teda enast.

Aga tema suurustused ei jäänud kauaks tõestuseta. Peagi hakkasid ka härra Mauruse asutises levima mingisugused nõökavad vemmälvarsid. Need, kes Pajupilliga lähemalt tuttavad, teadsid, et temal on terved vihkud luuletisi ja kirjutisi täis. See teade äratas asu-

tise nagu unest. Tuli ilmsiks, et ka siin leidus muusade sõpru, kes olid juba ammu salajas tagunud salme, olid katsunud tõlkida Puškini ja Lermontovi. Salajas hoiti seda sellepärast, et luuletamine tundus nagu pisut naeruväärsena ja häbiasjana. Mitte et luuletamine üldse, vaid siin Mauruse asutises, liiatigi veel mõne koolipoisi poolt. Ehk kui see oleks sündinud veel mõnes võõras keeles, milles tuubiti luuletisi pähe, siis oleks ehk teine asi, aga eestikeelseid luuletisi ei nõudnud keegi peast. Vaevalt leidus õpetajaidki, kes neist oleks mõni teab kui palju osanud rääkida. Aga nüüd tuli see Pajupill, kes luges „Kalevipoega“ ja mingisugust „Vana kannelt“, ning tema oli oma eestikeelsete salvide peale uhke. Tema uhkus hakkas ka teistesse nagu tsirkuseuim ja varsti näis, nagu kubi-seks kogu asutis aina luuletajaist. Saadi isegi nõnda julgeks, et söandati oma salmikutega minna Koovi juurde, lootes temalt arvamuseavaldust. Aga härra Koovi kui vaikne ja tagasihoidlik inimene ütles:

„Mina ei tea luulest midagi, eesti luulest ammu mitte. Eesti luule peab olema isamaaline, aga mina ei või oma isamaalusega kuigipalju kiidelda. Teie peaksite härra Mauruse enda juurde minema, tema oli omal ajal Kirjameeste Seltsi poolt korraldatud luulevõistlustel auhindajaks, küll tema teile ütleb, sest tema teab ja tunneb eesti luule vaimu. Või minge doktor Hermannini juurde, tema teab ka. Kirjutage ladina või vene keeles, siis ma loen.“

Nõnda mõtles härra Koovi luulejüngreist viisakalt vabaneda. Kuid ta eksis, sest paari päeva pärast ilmusid tema juurde uued mehed, kaasas kaustikud venekeelsete luuletistega. Nüüd Koovi enam ei pääsenud, vaid pidi lugema. Ja mehed, kelle vaimuvalanguid ta lugenud, said üle-öö kuulsaks kogu asutises alumiselt korralt kuni katusealuse Siberini ja nad kahetsesid väga, et Mauruse asutis polnud suurem, palju suurem, sest siis oleks ka nende kuulsus olnud suurem, palju suurem. Kui härra Mauruse asutis oleks olnud küllalt suur, siis oleks võinud nende kuulsus kosta kas või kogu

linnas, mõlemal pool jõge. Aga muidugi, polnud parata, pidi alistuma saatusele.

Aga üheks jätkus nende kuulsusest ometi: kõik hakkasid murdma ja painutama vene keelt luuleks. Ja Pajupill, kes oli pääsenud alguses mõjule eesti salmikutega, langes unustusse sama ruttu, nagu tõusis vene keele murdjate kuulsus. Varsti pidid ometi kõik mõistma, et polnud sugugi nii lihtne Pajupilli kõrvale suruda, nagu esimeses õhinas paistis. Samal ajal, kus vene keeles luuletamine möllas otse katkuna poiste seas, ilmus mingisugune eesti, vene, saksa ja ladina keele segust sepiitsetud salmik, millel kreekakeelne pealkiri. Salmik tegi kõigile nalja ja osutus lõpuks pilkevemmalvärsiks kõigi kohta, kes püüdsid luuleks tarvitada võõrast keelt. Kõigil oli selge, et salmiku sepiitseja võis olla ainult Pajupill, kes oli teiste kuulsuse üle kade. Alguses eitas ta seda, aga pärast võttis ta salmiku omaks ning põhjendas seda naeruvääristamist. See puudutas valusalt viimse klassi õpilast Vellemaad, suurimat kuulsust venekeelse luule alal, kes arvas tarviliseks sõna võtta nõnda:

„Kõik suured luuletajad on alguses võõras keeles luuletanud — Puškin, Lermontov jne. Emakeel on liiga kodune, sellepärast on ta liiga lihtne ja arusaadav. Aga luule ei tohi lihtne ja arusaadav olla, sest lihtne ja arusaadav ei olegi luule, vaid proosa. Luule peab olema raske aru saada, sest siis on ta palju sügavam. Kõik suured luuletised on sügavad. Hiljuti ma lugesin ühte kuulsat saksa professorit ja see ütleb, et Goethe „Fausti“ teist jagu pole tänini veel kegi täiesti mõistnud, sest see on nagu üks väga keeruline hinnamõistatus, mida ei oska keegi üles arvata. Niiugune mõistatus peab olema suur ja sügav luule. Nietzsche pidi ka alguses kirjutama võõras keeles, et saaks sügavam, aga tema pole luuletaja ja sellepärast kirjutab ta viimaks ikka saksa keeles, sest temal pole vaja olla nii sügav, nagu Goethe. Aga mina tahan olla luuletaja ja sellepärast kirjutatan ma vene keeles, mis on suur ja sügav keel, nii

et temas võib sügavaid luuletisi kirjutada, sest temal on sügavad sõnad.“

Nõnda kaitses Vellemaa oma luuletajaau ja kaitses nähtavasti hästi, sest polnud ühtegi, kes oleks talle midagi osanud asjalikku vastata. Ainult Pajupill ei vandanud alla, tema mitte, sest ta vastas:

„Vellemaa ütleb: vene keelel on sügavad sõnad ja sellepärast luuletab tema selles keeles. Tähendab, eesti keeles ei ole sügavaid sõnu, temas ei saa sügavaid luuletisi kirjutada. Aga „Kalevipoeg“? On see sügav luuletis või ei ole? Ja kui vene keel on nii sügav, miks siis temas pole „Kalevipoega“?“

„Ilja Muromets!“ hüüdis Vellemaa vahele.

„Kas kuulete — Ilja Muromets!“ ütles Pajupill nüüd pilkavalt. „Vellemaa paneb Ilja Murometsa meie Kalevipoja kõrvale! Aga inimesel, kes seda teeb, pole luule väärtusest ja sügavusest aimugi. Venelased on oma kangelase nimegi meilt laenanud. Mitte Muromets, vaid lihtsalt eesti Murumets on ta nimi. Mõelge ometi, vene keel on nii sügav, aga oma kangelasele ei saa muidu nime, kui laenab meilt. Ja meie keel peab olema sellepärast vaene, sest kes laenab, see on rikas ja sügav, aga kellelt laenatakse see on vaene, labane ja madal — nõnda on Vellemaa sügav venekeelne loogika. Aga mina ütlen teile, poisid, milles on terve saladus: mida me mõistame, see on labane, mida ei mõista, see on sügav ja salapärane — nõnda on see. Vellemaa seletused tõendavad ainult seda, et kõige tuupimise peale vaatamata mõistab ta vene keelt ikkagi halvemini kui eesti keelt. Vene keeles on sellepärast nii sügavad sõnad, et Vellemaa ei saa neist hästi aru või, kui ta saab, siis on ta vene kadakas, sest kõik kadakad arvavad, et võõras keel on sügavam ja peenem kui meie keel.“

Nõnda rääkis Pajupill ja kõik arvasid, et ka tema rääkis hästi, karvake ehk veel paremini kui Vellemaa, kes arvas tarviliseks vastata:

„Pajupill tuleb siia oma kroonugümnaasiumi vene keelega uhkustama ja arvab nähtavasti, et ega mujal vene keelt ei õpita ega mõisteta, kui aga ainult kroonu-

gümnaasiumis, aga see ei lükka ju minu arvamist ümber, sest Puškin ja Lermontov luuletasid ju alguses prantsuse keeles ja nemad on ometi suured ja sügavad luuletajad. Aga mis on hea neile, miks pole see siis lubatud minule ja igale teisele, kes ka tahavad sügavaid luuletisi luuletada. Või ei ole Puškin või Lermontov sügavad või pole nad prantsuse keeles luuletanud? Vastaku mulle Pajupill, kui ta nii väga uhkustab oma teadmistega!“

„Puškin ja Lermontov olid noores eas prantsuse kadakad, sellepärast nad luuletasid prantsuse keeles,“ vastas Pajupill. „Aga kas siis meie ka peame sellepärast kadakaks hakkama, et Puškin ja Lermontov olid kadakad?“

Nüüd läks vaidlus otse praginal lahti küsimuse üle, kas Puškin ja Lermontov olid kadakad, või kuigi nad olid, kas on siis sünnis kuulsate surnute kohta nõnda öelda, kes ei saa ennast enam kaitsta. Vellemaa võttis oma võitluse lipukirjaks: lamajat ei lööda, aga Pajupill arvas, et kes enam kunagi ei tõuse, sel on ükskõik, mis tema kohta öeldakse. Vaidluse lepitajaks ilmus Tigapuu, sest tema oskas asju nii ja teisiti käänata. Tema andis kõige pealt mõlemale pisut õigust, mis mõjus rahustavalt. Nõnda oli tal aega edasi rääkida ja öelda, et luule sügavuse peaallikaks on riim, sest see tõmbab tähelepanu endale ja nõnda jääb ka kõige lihtsam luuletis arusaamatuks ja sügavaks.

„Riimi pärast ongi luule ikka sügavam kui proosa,“ ütles ta. „Sellepärast on luulel sisu kõrvaline asi, ainult riim, sest riim teeb sügavaks. Kes sisu peale rõhku paneb, see võib proosat kirjutada. See on minu arvamine luule sügavusest. Sellepärast on luules peasi riim. Ja mina arvan, et kui on leitud riimid, siis on ka leitud luule ja tema sügavus, nii et luuletamine on siis naljaasi. Sellepärast peaksid need, kes tahavad luuletajaks saada, ilusaid riime korjama, muidu ei saa neist sügavaid luuletajaid, üks kõik mis keeles nad luuletavad.“

See nõuanne leidis nii mõnegi poolehoidja, kes

täitis oma kaustiku riimidega, jättes luuletiste valmistamise tulevatele päevadele või põlvedele. Ka Tigapuu ise oli agar riimiluuletaja, aga tema tegi seda nii muu seas, ilma et oleks sattunud vaimustusse.

Vaidlused luule üle muutusid ikka üksikasjalisemaks ja ühegi väited ei suutnud otsustavalt läbi lüüa. Nõnda see kestis nädalaid, nii et härra Mauruski arvas viimaks tarviliseks kaasa rääkida. Tema tegi seda õhtul söögitoas, kus ta jagas oma harilikku õpetust komade paleest ja muist niisuguseist asjust, sest karata komadelt kirjandusse oli ju nii kerge ja lihtne.

„Ja ma olen kuulnud,“ ütles ta, „et on inemisi, saate aru, on inemisi siin, seal laia ilma peal, on niisuguseid inemisi, kes ütlevad, et võõras keel on sügavam kui emakeel. Aga mina ütlen: need inemised ei räägi tõtt. Sest mis teeb kõik asjad suureks ja sügavaks? Armastus! Pange tähele: armsatus ja ainult tema. Ja mis teeb kõik asjad ilusaks? Jällegi armastus. Mis teeb nad armsaks? Ikka armastus. Mis meeldivaks? Aina armastus. Sest ilma armastuseta on kõik tühine asi ja temal pole hinge sees. Ainult armastus teeb asjad elavaks. Aga mis keelt armastame kõige rohkem? Oma emakeelt. Mis on meie emakeel? Eesti keel on meie emakeel. Sest pole ühti, et haritud rahvas ei taha eesti keelt kõnelda, vaid pursib saksa ja vene keelt, mis on meie riigi ja armulise keisrihärra keel, nii et ka meie teda tema majasteedi armust selgesti kõnelema õpime nagu saksadki, et võiksime iseenda eest kosta kirikus, koolis ja kohtus. Aga kas keegi armastab oma ema sellepärast vähem, et ta on väiksem ja vähem haritud kui võõrasema või mõni muu peenike proua? Ei mitte, vaid võõraid meie austame, nagu on iga kõrraliku inemise kohus, aga oma armastame. Aga et meie koolitud inemised tahavad kodus kõnelda aina saksa keelt ja et mõned sõimavad neid kadakaks, siis pole see mitte sellepärast, et nemad põlgavad oma emakeelt, sest inemine ei saa seda põlata, mis ta armastab, ja emakeelt meie armastame kõik, vaid see on sellepärast, et emakeel on meile püha, nii kallis ja püha, et meie

teda tarvitame ainult suurtel ülemaalistel rahvapidudel, mida peame keisri majasteedi armust. Emakeel on meile nagu mõni kallis pidurõivas, mille ajame omale selga ainult suurtel ja kallistel pühadel. Aga meie ei või mitte alati pühi pidada, vaid peame tööd tegema, aina tööd tegema, sest meie oleme väike ja vaene rahvas, nii et meie võime ainult harva omale pidurõivad selga ajada, see on emakeelt kõnelda. Aga meie tahame teda ikka au sees pidada ja teda armastada, nagu peab katoliku kirik au sees vana ladina keelt ja vene kirik slaavi keelt, mis on nende kallid ja pühad keeled. Kui siis keegi pidulikult kõneleb, siis teeb ta seda ikka eesti emakeeles. Aga luule on pidukeel, sellepärast räägib luuletaja emakeeles, sest muidu on tema sõnad nagu vask, mis kumiseb, ja kelluke, mis kõliseb: neis pole armastust, ja kus pole armastust, seal pole ka sügavust, olgu ta nii tume ja arusaamatu kui tahes. Nii et armastus on ainuüksi see, mis teeb silma ja sõna sügavaks. Kes ei armasta, selle silm on lame ja selle sõna on kume ja, kuigi ta räägiks inglite keelel, ometi ei võidaks ta südameid, mida võidab ainult armastus. Juut on küll valelik ja tema ei armasta muud kui kulda, aga seda armastab ta juba kõigest südamest. Sellepärast teab juut, mis on armastus, ja me peame uskuma valelikku juuti, kui ta ütleb Saalomoni suu läbi: Kõik on tühi, paljas ja tühi, kui pole armastust...“

Niisugune oli härra Mauruse enese arvamus luule tumedusest ja sügavusest. Kuigi selle üle naerdi ja naljatati, hoopis ilma mõjuta ei pääsenud need sõnad siiski õpilaste kõrvust mööda. Ei jätnud küll Vellemaa vene keeles luuletamist, ei jätnud ka Tigapuu oma pooldajatega riimidelükkimist, aga nende kõrvale asus uus trobikond, kes kukkusid taguma salmidesse igasugust armastust. Hea meelega oleksid nad uputanud kas või kogu maailma oma armumulinasse ja ühes maailmaga oleks siis hukkunud ka härra Mauruse esimese järgu asutis. Õnneks jäi aga terveks niihästi maailm kui ka asutis, kus vulises armukatel.

Indrek ei kuulunud luuletajate kilda. Aga härra

Mauruse sõnade üle mõtles ta siiski järele. „Nii et armastus on ainuüksi, mis teeb silma ja sõna sügavaks,“ sonis ta endamisi. Soo, nüüd oli tal siis see asi käes! Nii sagedasti oli ta lugenud sügavaist sõnust ja silmist, eriti just viimastest. Nüüd teadis ta, miks on mõne silmad nii sügavad: armastusest! ainuüksi armastusest! Kui temagi tahaks sügavaid sõnu ja silmi, siis peaks ta armastama nagu juut kulda. Jah, nõnda ütles härra Maurus: nagu juut kulda.

XXVIII.

See mõte ajas Indrekut ikka sagedamini külastama Vaarmannide perekonda nende keldrikorteris, sest see oli ainuke paik, kus ta arvas võivat otsida armastust. Siin paistis niipalju vaesust ja viletsust, et kui ei leiduks vastukaaluks armastust, siis peaks elu muutuma väljakannatamatuks, eriti Tiinal, kes on vahete-vahel terved päevad üksipäinis kodu, sest ema käib pesus ja Molli õmblemas. Niisuguseil korral jookseb Indrek mõnikord silmapilguks, mõnikord ka pikemaks ajaks, nagu võimalik, vigase tütarlapse juurde, et vaadata, kuis ta ajaviiteks kogu korteri pahupidi on pööranud ja ajuti ise räbalahunnikusse kuhugi nurka või ka keset põrandat väsinult ja tülpinult magama uinunud. Isegi õhtul, kui ema ja õde koju tulnud, ei ole neil viletsa lapse tarvis aega, sest siis on neil kümme asja talitada.

Muu seas kuulub nende kohuste hulka ka lumevedamine tänavalt hoovi ja aeda. Seda tehakse harilikult ikka õhtul, sagedasti peaaegu südaööl, sest muul ajal pole võimalik. Ükskord, kui lumehanged seisis nagu viljaaunad tänaval, läks Indrek emale ja tütrele nagu neid ära vedama, mitte tõsiselt, vaid ainult naljaks, vallatuseks, aga varsti sai sellest esmakordsest naljast päris vana tõsi ise. Ainult ühte kartis Indrek selle juures: teda võidakse näha, kuigi see sündis hilja õhtul. Aga Molli leidis noormehe kartuse summutamiseks peagi hea abinõu: ta andis talle selga isa palitu, mis oli veel järele, ja pähe isa mütsi, mis nii suur, et Indreku pea sinna sisse ära uppus. Kuid seda parem, seda ebatuntavamaks ta tegi. Nõnda oli hea ja soe. Silmad kadusid mütsinoka alla, nii et neid ei näinud

keegi ja nendega ei seletanud kedagi, ainult lumehangi ja Mollit, kes soperdas neis tema kõrval. Sest Mollit soperdas ikka Indreku kõrval, kelle labidas ei leidnud kuski nii head võttepaika kui just Mollit läheduses. Virutad ta paar korda lumme ja siis tuleb niisugune lahmakas, et Mollit aina imestab, Mollit aina ahaatab ja ohootab, kiljatab ja naerab.

Mõnus pehme tundmus asus liikmeisse nõnda töötades. Selles tundmuses oleks nagu Mauruse poiste tsirkuseuima või luulevaimustust. See on nii hea, et ta voolab mingisuguse eriliselt pehme ja painduva ainena kõigisse ihuliikmeisse, kogu kehakoosse, imbub kõigest läbi, tungib tulvil nagu igasse juuksekarvagi, aurab riitessegi, sest millega muidu seda seletada, et on nii pööraselt magus ja võluv, kui kiires töös puutuvad Mollit ja Indreku riided või kui tuulepuhang viskab ühes kerget lumega Indrekule näkku ka neiu juuksesalkude otsad, mis ei taha kuidagi kinni püsida. Öeldagu mis tahes, aga lumevedu nõnda vargsi kuski linnatänaval on kirjeldamatu lõbus, ja inimesi, kes seda tööd võivad teha, tuleb ainult kadestada. Kui Indrek härra Mauruse asutise lõpetab, kui tal on geomeetria ja algebra ning ladina keele grammatika kaanest kaaneni läbi, siis võib-olla hakkabki ta kuski kojameheks, et võimalik oleks tänaval lumes soperdada, või vähemalt lumevedajaks, kes sõidab, heinakott või ka ainult puhas, pehme, valge lumi istmiku all, kui juba heinakott tühjaks saanud või maha unustatud. Jah, seda teeb ta tingimata, kui ta saab ladina keele grammatika kaanest kaaneni läbi.

Vaarmannide lumeveoga oli niisugune lugu, et alguses tegid seda emand ja tema vanem tütar kahekesi, noorem kui kolmas solkas oma karkudel ainult vahel harva natukeseks ajaks teiste tööd pealt vaatama, kui juhtus olema pehmem ilm. Aga karkudega polnud lumes kuigi palju peale hakata ja sellepärast kadus Tiina ikka tuppa, ronis seal aknalauale ja vahtis läbi klaasi, mis väljas tehti. Nõnda oli alguses. Kui tuli Indrek naljatades appi, siis vedasid nad kolmekesi, aga kolmele ei jätkunud hästi tööd, sest väikesele kelgule ei

saanud nii suurt kasti panna, et oleks maksnud teda kolme labidaga täita. Sellepärast juhtus nõnda, et kui lumeveosse ilmus Indrek, siis oli emand Vaarmannil kohe mingisugune hädatarvilik toimetus, kuhu ta pidi ruttama. Pealegi oli see küllaldaselt põhjendatud asjaoluga, et Vaarmannidel oli ainult kaks õiget lumelabidat, kolmas oli muidu-labidas ja sellega polnud kuigi mõnus lund kühveldada. Nõnda siis oli lõpuks jällegi kaks inimest lumeveos ning haige Tiina kui kolmas istus aknalaual kääras ja vahtis neid. Siis ep see Vargamäe Indrek õieti tundiski, kui hea on lumeveo töösoojus, kui on seljas surnud peene puusepa, peaaegu saksa tislari kuub ja peas tema mütsilott.

Alguses oli nõnda, et kui üks vedas kelku eest, siis teine lükkas takka, või kui üks lükkas juba takka, siis teine läks vedama eest, aga varsti said Indrek ja Mollit aru, et see pole kuigi mugav, et see pole see õige kelguvedu lumekoormaga. Lumekelku peab vedama ikka nõnda, et kui üks tõmbab naerdes eest, kui ta sikutab peaaegu kõigest jõust, siis peab teine minema ja aitama tal sikutada, et teisel poleks tarvis kõigest jõust tõmmata. Ja kui ta lükkab takka, kui ta trügib, nii et aina ägiseb, pugiseb, kiljub ja kõkutab, siis peab teine aitama trügida ja kõkutada, sest kaks on ikkagi kaks, mitte üks. Seda teadis ümmarik Mollit, sest tema oli lumeveos palju vilunud kui Indrek, ja õpetas ka sellele õiget lumevedu. Nõnda siis juhtuski, et kui nad aias kahekesi lumekoormat käristasid — see oli haruldase raske koorem, erakordselt raske, — komistasid nad üheskoos sügavas ning pehmes lumes ja kukkusid. Sest miks ei peaks inimene komistama, kui lumekelk on raske ja lumi jalge all sügav, pehme ja tuhkjast. Kõige halvem, kui ta on tükati kõva, tükati pehme ja tuhkjast: see võtab kõige kergemini jalad alt. Ja just niisugune oli lumi Vaarmannide aias vanade õunapuude all, kuhu nad tirisid lumekelku.

Õieti oli see nõnda, et esiti komistas ja kukkus Mollit ja alles siis Indrek ning veel nõnda õnnetus, et neiu peaaegu peale. Ja kui ta katsus pehmes ja sõ-

redas lumes üles tõusta, siis tahtis naerev neiu sedasama; nõnda läksid nende jalad kuidagi segamini, hakkasid üksteisse kinni ning nad kukkusid uuesti ja Indrek veel õnnetumalt kui esimesel korral — veel enam neiupeale. Kõik sündis nagu poolilmsi, poolunes, sest töösoojus, isegi tööuim oli vallanud kogu keha. Ainult ühte märkas Indrek: neiu oli ka külmas ja tuhkjajas lumes soe ja pehme, isegi läbi riiete tungis see soojus ja pehmus. Ja kui ta tõusta katsus, siis ta pani veel tähele, et nad olid just selle vana õunapuu all, kust ta kord läbi tahtis minna magava lapsukesega, aga õunapuu viskas paar tiba külma vett ja lapsuke ärkas üles. Sügisel olid sel õunapuul punased õunad, täis oli ta punaseid õunu, välgatas Indrekul silmis, kui ta uuesti kukkus. Aga siis märkas ta äkki, et tema nägu on neiu näole üsna ligi ja et selle naerev suu on avatud, kust lõõtsub hooti palavat hingust, ning et neiu ümmarikud silmad ei olegi praegu nii väga ümmarikud ning läigivad pimeduses. Järgmisel silmapilgul heitis neiu tal teise käre ümber kaela ja nüüd langes Indrek oma suuga suisa neiu suule, ainult pisut viltu ja sellepärast ei katnud tema suu neiu suud täiesti. Jah, muidu oleks pidanud ta ju katma, sest neiu oli nii väike ümmarik suu. Või naeris ta ikka veel avatud huulil? Neid mõtteid mõtles Indrek alles hiljem teadlikult, aga ebateadlikult pidi ta midagi selletaolist juba seal vana õunapuu all mõtlema, sest ta oli ju katsunud oma suu seisangut parandada, aga enne kui ta seda suutis teostada, kadus neiu suu alt hoopis ja huultega ahmis ta külma lund.

„Teie olete nii suur ja pikk, et lämmatate mu ära,“ rääkis neiu ja hakkas kõigest jõust rabelema, et üles saada. Räägitud sõnad ja nagu ei midagi teadev hääl virgutasi Indrekut, kelle liikmeid oli tabanud nagu halvatus. Juba jalul olles tahtis ta midagi otsustavat teha või öelda, aga ometi jäi lõpuks kõik tegemata ja ütlemata. Ainult neiu rääkis, nagu teeks ta seda kahe eest.

Aga kui nad lumeveo lõpetasid, sest et Indrek pidi

416

ära minema, ja kui neiu tuli teda väravale saatma, leidsid nad endid nagu kokkuräägituna peaaegu vastu seina seisva avatud värava varjult, hoides kõvasti teineteise ümber kinni ja otsides silmaga silma ning huultega huuli. Nüüd ei sattunud enam suud viltu, vaid kindlasti ja kõvasti kohakuti, nii et Indrek tundis, kuidas neiu hambad tema huultesse tungisid, jättes peaaegu veremaigu keeleotsale. Aga valus see ei olnud, mitte põrmugi ei olnud, sellepärast oleks võinud veel kõvemini suruda. Aga neiu polnud rammu, nii et Indrek pidi oma jõu appi võtma, nagu tiriksid nad seal värava taga lumekelku, mis ei tea kuidas sinna kinni joosnud ja kuidagi lahti ei tule. Ah, lumevedu nõnda pimedas salaja on pööraselt ahvatlev, on võluvalt veetlev, nii et Indrek hakkab tingimata lumevedajaks, kui ladina keele grammatika läbi!

Viimaks rabeles neiu suurima pingutusega noormehe käte vahelt lahti.

„Te neelate mu ju siinsamas ära,“ ütles ta nagu etteheitvalt. „Suu matate kinni, nina vajutate lössi; kuidas ma siis hingata saan!“

Aga Indrek haaras ta uuesti sõnalausemata kinni ja suudles seni, kuni neiu jalad löid nõtkuma, kuni pidi teda käte rammuga ülal hoidma ja kuni ta muutus üleni pehmeks ja painduvaks. Polnud tunda enam hambaid, polnud nagu tunda luid-konte, oli ainult midagi sooja ja lõhnavat, mida tahaks juua suurte söõmudega, sest ta uimastab nii magusasti.

Sellest õhtust saadik seisis Indrekul kõik uue elamuse tähe all. Ilmas polnud enam midagi tähtsat, kui aga see üks, mis pidi tegema sügavaks silma ja sõna, nagu oli öelnud härra Maurus. Tegi, mis ta tegi, ikka tegi ta nagu ainult selleks, et Molliga kokku saada. Nädala- ja kuupäevadelgi polnud kalendris muud otsustarvet, kui et võimaldada kohtamine kas või ainult mõneks minutiks.

„Kas sa teadsid, et see nõnda läheb?“ küsis neiu kord Indrekult.

„Ei,“ vastas see. „Kust ma seda pidin teadma?“

417

27

„Aga mina teadsin,“ ütles neiu. „Ma teadsin juba siis, kui istusime seal õlekool ja Tiina magas.“

„Kust sa seda teadsid?“ päris Indrek.

„Ma aimasin,“ seletas neiu. „Aga ma uskusin, et see tuleb palju varem; peaaegu mõtlesin ma, et see oleks võinud tulla juba õlekool, kui Tiina magas.“

Sellest taipas Indrek, et neiu võtab kogu vahekorra palju lihtsamana kui tema. Indreku meelest oli sündinud midagi enneolematut, millest rääkidagi raske. Seda võis teha, seda võis tunda ja sellest võis mõelda ning unistada, aga mitte rääkida, sest polnud ju nii sügavaid sõnu, mis seda oleksid võinud väljendada. Härra Maurus eksis nähtavasti, kui ta ütles, et armastus teeb sõna sügavaks. Armastus oli tulnud, aga sügavaid sõnu ei olnud. Ehk oli ometi õigus Vellemaal, kes väitis, et sügavad on ainult võõrkeelsed sõnad? Peab ehk armastusest ometi rääkima võõras keeles, et avaldada seda, mida tunnend?

Aga oli lõpuks üsna ükskõik, kas Indrek õigeid sõnu leidis või mitte, tema saladus kippus päevavalgele ilma sõnadetagi otse ummisjalu. Enne kõike hakkas ta halvasti õppima ja veel halvemini vastama.

„Olete teie, lontrus, armunud või?“ küsis Molotov kord, kui Indrek jällegi oli hiilanud mitteteadmissega. „Mõni emakalkun on teid ära teinud.“

„Ja kui Indrek ei vastanud, ainult kõrvuni punastus, rääkis õpetaja edasi:

„Hoiduge naiste eest, seda ütlen ma teile. Matemaatika naised ei armasta, sest kus on naised, seal on lollus. Naised teevad ogaraks. Naine ongi ilmas selleks, et meest ogaraks teha. Jumal teab, kuhu mees oleks ilmas jõudnud, kui tal poleks seda risti kaelas olnud. Hei, te pörssakesed, kuulge oma seltsimehe sõbralikku nõuannet, kui tahate ilmas midagi kätte saada: hoiduge naiste eest, sest see on ussiseeme.“

Vähe puudus, siis Indrek oleks talle kogu klassi ees öelnud, et armastus teeb sõna ja silma sügavaks, kuid ilma naisteta poleks ju ilmas armastust.

Imeline uim kestis Indrekul segamatult varase kevadeni. Siis hakkas juhtuma, et Mollil polnud võimalik jalutama minna, kui Indrek teda kutsus. Ja mõnikord polnud teda kodugi, kui ta oleks võinud seal olla, kui ta oleks pidanud olema, nagu Indrek arvas. Nõnda pidi Indrek leppima emand Vaarmanniga ja tema noorema tütreaga ja ikka pidi ta kuulama juttu sellest, mis emand Vaarmann enne olnud, kus elanud, kellega läbi käinud, kuidas lauda katnud, mida söönud ja mida seljas kandnud. Aga Molli oli ometi jõudnud seisusekohase kasvatuse saada ja tema oleks võinud Peeterburisse kas või saksa bonneks minna, ainult emand Vaarmann ei lasknud, sest tema tütar on niisuguse „neti“ olemisega, et oleks võinud suures linnas minna hukka. Tal on juba siingi kosjas käidud, aga temale kõik ei „valli“, sest tema peab end paremaks.

„Minu tütar otsib meest, kes saaks sada rubla kuus ja lõunest õhtule,“ ütles emand Vaarmann lausa. „Mina olen temale ka ütelnud, et ära jäta, vähemaga ära lepi. Muidugi mõni poisike niisukest palka ei kuule, aga ega siis ole vaja ka poisikesele minna. Eks ole tõsi? Mis naisevõtja poisike on! Noortega amiseeritakse, nendega käiakse patseerimas, aga täiele mehele minnakse. Sest oled kord mehel, ega siis enam amiseeri, siis on muud mured. Sest pole ühti, et mees vanem: vanad armastavad veel rohkem kui noored. Noored hakkavad kohe teiste järel jooksuma, niipea kui oma naisel vääks käes. Juba enne hakkavad. Aga vana ei hakka. Vana istub kodus ja, kui läheb välja, siis lõhub tööd teha. Sellepärast ütlen alati oma tütrele: mine aga vanemale, see ei näe teisi seelikuid ja teenib rohkem, teenib kas või sada rubla kuus ja saab lõunest õhtule...“

Rääkis emand Vaarmann, mis ta rääkis, aga ikka saabus ta samale paigale: vanale mehele, kes teenib rohkem, kes teenib sada rubla kuus ja saab lõunest õhtule, nii et on aega oma perekonnale elada. Seda kuulates taipas Indrek lõpuks tahes või tahtmata, et emand

Vaarmanni korduvad sõnad peavad midagi erilist tähendama, ja sellepärast tahtis ta maksku mis maksab Molliga kokku saada. Aga et see tal kaua ei õnnestunud, siis oli valul küllalt aega hella südant närida. Ainult kui juhtusid mingisugused erakordsed sündmused, siis jättis valu pisut oma närimise, pidades vahet, nagu oleksid ta hambad nüriks kulunud. Nõnda sai Indrek hinge tagasi tõmmata.

XXIX.

Üheks niisuguseks sündmuseks oli viimse klassi kevadine lõpupidu, kuhu kutsuti direktor, õpetajad ja eelviimne klass, et ei katkeks viimne side asutise ja lõpetajate vahel. Teised klassid ei kuulunud siia valitud seltskonda. Peol oli külm laud sooja tee, viina ja õllega. Aga see peo aineiline külg tundus kõrvalisena, peasi oli, mida pakuti vaimselt. Selle viimase eest pidid hoolitsema viimse klassi õpilased ise kui peokorraldajad. Nädalate kaupa arutati ja vaieldi, kes ja mis peab kõnelema. See tõi kogu asutisse teatava elevuse, sest kõik kõrgemad klassid arvestasid seda, et varem või hiljem saavad nemad ise viimseks ja siis seisab ta samade küsimuste ees, mille kallal vaevleb praegune viimne klass. Vaidluste peaesemeks oli tänavu nagu ka varem aastatel, kas kõnedes avaldada direktori ja õpetajate kohta tõtt või jääda „konventsionaalsete valede“ juurde.

„Kui mind ka lõpupeol ei lubata tõtt kõnelda, siis ma ei kõnele ülepea mitte,“ ütles Vellemaa luuletaja paatosega. „Siin elades ja õppides oleme pidanud aastate kaupa tõtt varjama, sest muidu polnud võimalik haridust saada. Mõistate? Haridusesaamiseks pidime tõtt varjama. Aga nüüd, kus me hariduse oleme juba saanud ja õnne läheme katsuma küpsuseksamiga, nüüd tahan ma viimaks ometi tõtt kõnelda, sest tõde on sügav ja see olgu minu esimene samm küpsuseksamiks. Ma lõpetasin.“

„Aga mis siis, kui sa eksamil läbi kukud?“ küsis keegi.

„Kui kukun läbi, siis ei tule ma iseenesestki mõista enam siia tagasi,“ vastas Vellemaa, „sest inimene ei

pea sinna tagasi minema, kus ta kord on tõtt kõnelnud.“

„Aga kust sa tead, et see, mis sina tahad kõnelda, on tõde?“ küsiti. „Ega sa ometi usu, et sinu arvamine ja tõde on üks ja seesama?“

„Tõde on kahesugune,“ kaitses end Vellemaa, „objektiivne või subjektiivne. Muidugi mõista, et mina omas kõnes ei mõtle kuulutada objektiivseid tõdesid, sest need on õpetajatel paremini teada kui meil. Aga meie subjektiivseid tõdesid nad ei tea, ei võigi teada, ja sellepolest on nad meist rumalamad, ja kui meie neid oma viimsel koosviibimisel ei avalda, siis ei saa nad neid kunagi kuulda. Ühesõnaga — nemad on aastate kaupa õpetanud meile objektiivseid tõdesid, nüüd kuulutame meie neile subjektiivseid, nii et nemad pole ainult meile, vaid meie võime ka neile kasulikud olla. See on minu arvamine.“

Kui peopäev juba lähedale jõudis ja ikkagi otsusele ei saadud, kas peab lahkumisel kõnelema puhast ja kibedat tõtt või peab teda segama magusa valega, siis valiti kaheliikmeline komisjon ehk saatkond, kes pidi minema härra Koovi arvamust kuulama. See oli seda soovitamav juba sellepärastki, et ka teistel aastatel oli käidud temalt nõu küsimas, mida võisid kas või vandega kinnitada need, kes olid juba mitu korda küpsuseksamilt härra Mauruse inimestarmastavasse asutisse alistunud tagasi pöördunud. Õieti teati juba ette, mis Koovi arvab, aga ometi taheti veel kord temaga rääkida, nagu oleks lootust, et ta viimase aasta jooksul ehk oma arvamust on muutnud. Aga ei, Koovi ei muutnud oma arvamust. Tema ütles noormeestele pisut nagu piinlikult või kohtlaselt, nagu paluks ta halastust ei tea kas õpetajaile, direktorile või tõele:

„Mis te sellest tõest nii väga taga kiusate! Olete pikad aastad temata läbi saanud, kas siis seda mõnda päeva või tundi enam ei saa! Inimesed tulevad kokku, et süüa ja juua ning pisut juttu ajada, mitte et tõtt kuulda. Kes tõtt otsib, see jääb koju, eks? Ehk mis tõtt võiksite teie härra Maurusele öelda, mida tema po-

leks veel kuulnud? Või arvate, et tema võtab teie tõe tõsiselt? Ei, tema pöörab ta rumalaks naljaks. Teie tõest saab rumal nali. Ja see on nõnda väga hea, sest mis teevad inimesed tõega, kui nad lähevad sööma ja jooma ning juttu vestma.“

„Hea küll,“ vastas kaheliikmeline saatkond, „aga mis kõnes keelatud, see on ometi söögi ja joogi juures lubatud.“

„See on teine asi,“ arvas härra Koovi. „In vino veritas! Kui keegi purjus peaga tõtt kõneleb, siis pole sest ühti, sest siis ei haava ta. Alkohool paralüüeerib tees kibeduse, niisugune imelik mõju on temal. Ja teate miks? Purjus inimene on pisut hullumeelne inimene, aga hullumeelsed võivad alati tõtt rääkida, seda ei panda pahaks. See on isegi väga naljakas, kui hullud kõnelevad tõtt.“

„Poisid, siis tõmbame end täis,“ ütles Vellemaa, kui ta oli kuulnud Koovi arvamust, ja kõik leidsid, et see on ainuke õige tee tõe väljendamiseks niisugusel tähtsal silmapilgul, nagu oli seda lõpupidu.

Nõnda oli see raske küsimus kõigi rahulduseks lahendatud objektiivse kui ka subjektiivse tõe suhtes.

Samal ajal, kui valmistati ette peo vaimset õnnestumist, töötati ka tema ainelise kordamineku heaks: jännati eelarvega, koguti raha, kavatseti, mida ja kui palju osta. Oli neid, kes mäletasid täpselt, mis ostetud läinud aastal. Tänavused küpsuslased tahtsid tingimata eelmisi üle trumbata, sest nad arvasid, et elu lähed edasi, mitte tagasi, elu edeneb edaspidi, mitte tagaspidi, ja ka nemad tahtsid olla edumeelsed.

Nagu eelmissilgi aastail, samuti pidi ka tänavu valmis tegema terved vaagnatäied, terved lademed igasuguseid võileibu. See praktiline ülesanne veeretati Indreku õlgadele, kes kui eelviimse klassi õpilane pidi ka peost osa võtma.

„Sina oled leiva ja võiga ümberkäimises vilunud,“ öeldi temale, „sellepärast näita nüüd, mis sa härra Mauruse esimese järgu õppeasutises oled õppinud. Vorsti ja sinki pole sa küll näpu vahele ega hamba alla

siin saanud, aga kes tunneb põhjalikult võid ja leiba, küllap see oskab hakkama saada ka vorsti ja singiga ning muu sinatsega.“

Peale kõige muu pidi suupistete seas ilutsema ka kalamari ja see oligi see kõige suurem edumeelne samm, mille tahtsid astuda tänavused küpsuslased. Inimene saab elus ainult üks kord küpseks, arvati, nagu ta ka ainult üks kord sünnib ja sureb; sellepärast on küpsekssaamine sama tähtis sündmus nagu elu ja surmgi. Aga siis pole ju sugugi palju, kui inimene pühitseb küpsekssaamist samuti kalamarjaga, nagu ta seda teeb sünni ja surmagagi. Pealegi, ükskord peab selle edusammu ka härra Mauruse asutis astuma. Ainult ühes lepiti kindlasti kokku: poisid ise, olgu nad pärit viimsest või eelviimsest klassist, ei pidanud kalamarjaga võileibu sööma, need pidi hoitama õpetajatele ja härra Maurusele enesele, et ta ometi kordki näeks, mis on kalamari. Ainult tegemise ajal said kõik koraks maitsta, tegid nii-öelda suu seks, et teaksid, et kõik teaksid, mis on tulevastele põlvedele mälestuseks jäetava edusammu tõsine sisu ja maik. Oma kalamarja õige söömise võis peaaegu rahuliku südamega edasi lükata eriti sellepärast, et nii mõnigi tänavune küps pidi tuleval aastal uuesti küpsema tulema ja eelviimne klass polnud niikuinii veel küps, mispärast temal polnud kalamarjast suurt lugugi.

Nõnda lähenes see tähtis päev suurelt ja lootusrikkalt. Viimsest klassist kanti lauad välja ja nende asemele tulid teised lauad, millest tehti midagi hobuse-
raua taolist. Laudade kattedeks oli alguses kavatsetud paber, valge paber, aga Indrek muretsetes omal algatusel proua Malmbergilt helevalged linad, mis see andis ühes õpetusega, et kui veinidega midagi juhtub, siis soola peale, tublisti soola. Aga see õpetus oli üsna asjata, sest kuis sai veiniga midagi juhtuda, kui seda polnud olemaski, vaid oli ainult valge või õlu. Ja milleks veinid või mõned muud magusad joogid, kui on ainult mehed, mitte ainustki naist? Tassid ja klaasid, taldrikud ja vaagnad, mis laoti linadele, tulid samuti proua Malm-

bergi lahkusest, nagu valged linadki. Istumiseks pidakad pingid, paiguti mõni puutool. Ainult härra Voitsinski tarvis seisis tugitool ja sellegi oli soovitanud ja andnud härra Slopašev, kes tundis oma sõbra pidulikku nõrkust ning hoolitses tema eest.

Pidu pidi algama kell seitse õhtul, aga külalised viibisid oma tulekuga sedavõrt, et Vellemaa võis oma avamis- või tervituskõne pidada alles kella üheksa paiku. Tema oli küll põhimõtteliselt kõnelemise vastu, kui ei või avaldada subjektiivseid tõesid, aga et tema arvates polnud ühtegi hinge, kes oleks võinud võrdselt täita tema aset, siis loobus ta üldsuse kasuks oma põhimõttest. Õieti aga hiilis ta temast mööda ja üllatas sellega kõiki. Sest ta pidi ju kõnelema ja kõnegi oli juba valmis kirjutatud, klassile ette loetud ja selle nõuandel temas mõningad parandused tehtud, aga viimisel ööl enne pidu tuli Vellemaal vaim peale ja ta valas oma kõne ümber venekeelsesesse luulesse, millega lõikas kõigi poolt tormilist kiitust. Nõnda ei rikkunud ta oma põhimõtet — ei kõnelnud, kui polnud kõnes tõesid. Ja ometi oli ta sõna pidanud — oli kõnelnud, kas luules või proosas, see oli tema asi. Ainult ühte kahetses ta hiljem, nimelt: miks polnud ta luulekeeles väljendanud neid tõesid, mis ei sobinud proosale. Luulekeel on ju joobunud inimese keel, on pisut nagu arust ära läinud inimese keel; sellepärast poleks võinud selles avaldatud tõesid, olgu nad objektiivsed või subjektiivsed, kedagi haavata. Aga nagu kõigil, samuti tuli ka Vellemaal kahetsus hilja, tuli alles siis, kui pidu juba möödas.

Vellemaa tervitusele vastas kõigepealt härra Maurus ise. Tema sõnades polnud muud, kui aga ainult vabandus, et tema ei või tervitusele vastata väärilisel kujul: tema ei oska luuletada ja vaevalt suudab ta seda vanul päevil veel õppidagi. Aga lõpuks avaldas ta südamlikku rõõmu oma tublide õpetajate suhtes, kes on suutnud kasvandikke õpetada riigikeeles luuletamagi. See tähendavat, et riigikeel muutub meie emakeeleks.

nii et meie, eestlased, ei kuulu enam muulaste sekka, vaid oleme täieõiguselised kodanikud.

Seda kõike härra Maurus ütles ükskõikselt ja loiult, nagu ei avaldaks ka tema oma subjektiivseid tõdesid, vaid ainult objektiivseid, mida tunnevad kõik. Ometi arvas kõrgemate klasside vene keele õpetaja Uspenski tarviliseks härra Mauruse kõne suhtes iseenda kui ka oma kaaslaste eest tähendada, et nemad pole oma ülesandest mitte nõnda aru saanud, nagu härra Maurus näib arvavat.

„Minu pühim ja otsekohesem ülesanne on olnud ei midagi muud, mu noored sõbrad,“ pöördus Uspenski õpilaste poole, „kui kasvatada teis inimest, kes armastaks inimsoo kõrgeid voorusi ja mõistaks seda ilu, mis peitub meie surematute vaimuhiiglaste teostes. Et minu ja minu kaaslaste töö selles sihis on vilja kandnud, tõendab tänane õhtu, kus õpetajad oma õpilaste külalisklassideks. Eriti pean oma kohuseks toonitada, et minu töö on siin kergem olnud, kui nii mõneski teises asutises. Selle eest võlgneme kõik tänu härra Maurusele, kes on osanud luua soodsad tingimused, aga ka õpilastele, kes on niihästi aastatelt kui ka arenemiselt teisest kaliibrist kui harilikkudes õppeasutistes. Uskuge, mu noored sõbrad, teie juures olen ma nii sagedasti leidnud võimalust puhata sellest väsimusest ja tülpimusest, mis valdab iga õpetajat pikkade aastate jooksul, sest teiega olen ma võinud rääkida kui mees mehega, inimene inimesega, kuna muidu on tegemist ainult lastega. Kui teie, mu õpilased, võiksite kanda minu mälestust samasuguse rõõmuga nagu mina teie oma, siis tõstaksin ma liigutatult oma klaasi härra Mauruse auks ja terviseks, kes on osanud luua õppeasutise minu kui ka nii mõnegi teise meelelahutuseks meie väsitavas ja vastutusrikkas töös.“

Uspenski kõnele järgnes, võib öelda, otseteed kõnede sadu, aga nad kõik peeti rohkem moe pärast kui sisemise tule sütitatuna. Vellemaa ja teised õpilased ootasid kärsitusega, millal küll üldine kõnekõma ja õhetavad näod annavad mõista, et on saabunud tõdede

ajajärk peo-ühiskonnas, aga sellekohased tunnused ei tahtnud ega tahtnud ilmuda. Ainult härra Slopaševi hääl oli juba valjuks läinud ja temast sattus tujju ka Voitinski oma ainsal tugitoolil, kõõksudes aina naerda ja lüües käega takti, nagu viibiks ta vaimus mitte siin, vaid mõnel kontserdil. Kui Voitinski peenike ja nõrk hääl katsus jäljendada viiuleid, siis Slopašev pani mürisema aina suured pasunad. Voitinski mängis ikka Straussi, Slopašev Offenbachi, seda nõudis nende kunstiline iseloom. Aga kui Uspenski nimetas oma kõnes inimest, siis unustas Slopašev silmapilk Offenbachi ja nõudis sõna, sest ka tema tahtis inimesest kaasa rääkida. Ometi pidi ta kaua ootama ja oodates ajaviiteks jooma, enne kui ilmus võimalus kõnelda. Ta oli vahepeal isegi unustanud, et ta oli tahtnud kõnelda, ja sellepärast ei teadnud ta lõpuks põrmugi, mis oli temal inimesega tegemist. Siiski algas ta täie rinnaga:

„Minu sõbrad söögis ja joogis, minu kaaslased töös! Siin räägiti inimesest, täna õhtul räägiti siin inimesest. Aga mina küsin: Mis on inimene? Kes on inimene? Kus on inimene? Olen mina inimene? On minu parim sõber Ivan Vassiljevitsš inimene? Ja need teised kõik — on need inimesed? Aga kui meie kõik oleme inimesed, mis on siis inimene? Inimene on pomm, inimene on dünamiit. Sellepärast hoidugem inimesse puutumast. Minu parim sõber, meie vanim inimene Ivan Vassiljevitsš, see on meie suurim pomm. Temas on juba peaaegu kõik maine surnud, on säilinud ainult püha pomm, vaga dünamiit. Ivan Vassiljevitsš, sinus on surnud juba kõik, mis on inimeses juhuslikku, on jäänud vaid see, mis on ideaalne ja igavene. Niisugune inimese eeskuju on minu parim sõber Ivan Vassiljevitsš ja mina palun kõiki oma klaasid tõsta vanima ja eeskujulikuma inimese terviseks. Elagu Ivan Vassiljevitsš!“

Kõik tõusid püsti. Tõusta katsus ka Voitinski ise, võttes samal ajal laualt täidetud klaasi, kuid käsi ei tabanud teda õieti ning klaas langes lauale ja Voitinski ise tugitooli seljakile.